

TIẾP CẬN VẤN ĐỀ

Kiểm kê di sản văn hóa phi vật thể

TS. LÊ THỊ MINH LÝ*

Kiểm kê là một trong những biện pháp quan trọng nhằm bảo vệ di sản văn hóa phi vật thể. Vấn đề này đã được xác định khá rõ trong Luật di sản văn hóa và Nghị định hướng dẫn thi hành Luật. Điều 17 (Luật) nói về việc Nhà nước có trách nhiệm đầu tư, tạo điều kiện để mọi người từ các chủ thể văn hóa đến các cộng đồng có liên quan, từ cá nhân tới tập thể, từ cơ quan nghiên cứu của nhà nước đến tổ chức phi chính phủ tham gia bảo vệ di sản phi vật thể. Điều 7 (Nghị định) nói về điều tra, phát hiện, phân loại, thống kê di sản văn hóa phi vật thể. Điều 5 (Nghị định) nói về trách nhiệm của Bộ Văn hóa - Thông tin quy định, hướng dẫn những vấn đề cụ thể về kiểm kê di sản văn hóa phi vật thể.

Như vậy, với mục tiêu cụ thể và toàn diện, Luật di sản văn hóa đã sớm tiếp cận các tài liệu quốc tế về bảo vệ di sản văn hóa phi vật thể nói chung và công tác kiểm kê nói riêng. Khi so sánh thuật ngữ, khái niệm và nội dung của Luật di sản văn hóa với Công ước về bảo vệ di sản văn hóa phi vật thể UNESCO năm 2003, có một sự giống nhau khá cơ bản về

quan điểm, định hướng và giải pháp. Đặc biệt đối với vấn đề kiểm kê, đó là sự trùng hợp của những quy định cụ thể về mục đích, tính tổng thể, tính toàn diện, chế độ cập nhật và trách nhiệm xã hội đối với công việc này. Điều 12 (Công ước) quy định: "để đảm bảo cho việc nhận dạng để bảo tồn, mỗi nước dựa trên những điều kiện thực tế riêng, phải lập ra một hoặc nhiều danh mục kiểm kê về di sản văn hóa phi vật thể hiện có trên lãnh thổ mình. Những danh mục kiểm kê này sẽ thường xuyên được cập nhật... Khi nộp báo cáo định kỳ cho Ủy ban, báo cáo này phải cung cấp các thông tin có liên quan đến danh mục kiểm kê nói trên". Ra đời năm 2003, có hiệu lực từ năm 2006, Công ước UNESCO về bảo vệ Di sản văn hóa phi vật thể là trí tuệ của nhân loại, là công cụ pháp lý quốc tế quan trọng góp phần giữ gìn bản sắc văn hóa, đảm bảo đa dạng văn hóa và phát huy vai trò của văn hóa như là động lực chính để phát triển xã hội.

Năm 2006, khi đánh giá hoạt động bảo vệ các Kiệt tác Di sản truyền khẩu và phi vật thể của nhân loại, UNESCO công bố có khoảng trên 100 quốc gia đã tiến hành kiểm kê di sản

* PHÓ CỤC TRƯỞNG
CỤC DI SẢN VĂN HÓA

văn hóa phi vật thể. Nghiên cứu cụ thể một số trường hợp cho thấy, nhiều quốc gia có kinh nghiệm tốt, tác động trực tiếp đến việc bảo vệ di sản. Trung Quốc đã và đang tiến hành kiểm kê tổng thể, có hệ thống tất cả di sản văn hóa phi vật thể trên lãnh thổ, công việc này bắt đầu từ năm 2005. Bộ Văn hóa Trung Quốc đã xuất bản cuốn sách “*Chuẩn mực kiểm kê di sản văn hóa phi vật thể*” để phổ biến và chỉ đạo kiểm kê trong cả nước. Công tác kiểm kê đã được thực hiện ở các cấp quốc gia, địa phương và theo các loại hình di sản. Sau đó, có 501 di sản được lựa chọn từ hơn 1000 đề cử của 35 tỉnh, khu tự trị, các vùng đặc khu và thành phố tự trị trực thuộc chính quyền Trung ương, được công bố là Kiệt tác di sản phi vật thể và truyền khẩu của quốc gia. Tại Nhật Bản, từ năm 1954, nhiều di sản đã được công nhận là Tài sản văn hóa quan trọng và những người thực hành và nắm giữ kỹ thuật đó ở trình độ cao đã được ghi nhận danh hiệu Nghệ nhân. Danh sách những người này đã được ghi vào bản danh mục kiểm kê được cập nhật hàng năm. Thực hiện *Luật bảo vệ tài sản văn hóa* (1962), di sản âm nhạc, múa, kịch, nghi lễ, lễ hội, ẩm thực, võ thuật và kỹ thuật thủ công đã dần dần được công nhận và bảo vệ. Đến nay, Nhật Bản đã xây dựng 5 danh mục kiểm kê: hai danh mục kiểm kê về nghệ thuật trình diễn, nghề thủ công và các loại khác; hai danh mục kiểm kê tài sản văn hóa dân gian, ứng xử và phong tục, nghệ thuật trình diễn dân gian và các loại khác; một danh mục kiểm kê về những kỹ thuật cần thiết cho việc bảo tồn di sản văn hóa vật thể và phi vật thể. Cũng như Nhật Bản, Hàn Quốc ban hành *Luật bảo vệ tài sản văn hóa* từ năm 1962; theo Luật, một Ủy ban thực thi Luật đã chỉ định những tài sản cần được bảo vệ theo phân loại như sau: âm nhạc, múa, kịch, nghi lễ và lễ hội, ẩm thực, võ thuật và nghề thủ công truyền thống thống. Cuốn sách “*Những tài sản văn hóa phi vật thể quan trọng*” được coi là danh mục kiểm kê quốc gia.

Ở một số nước châu Âu như Estonia, Roumania, Hungaria, Na Uy, Áo, Latvia và Pháp, xuất hiện hai khuynh hướng khác nhau trong quá trình kiểm kê. Khuynh hướng thứ

nhất, đại diện quan điểm bắt đầu từ hiện tại, tức là kiểm kê những di sản đang sống. Khuynh hướng thứ hai, tiếp cận phạm vi kiểm kê rộng hơn, nghĩa là kiểm kê cả những di sản đã mai một. Trên thực tế, khuynh hướng này cũng xuất phát từ yêu cầu nghiên cứu bảo vệ di sản, song phạm vi rộng và việc nghiên cứu di sản đã mất thường khó khăn hơn, sẽ làm chậm tiến độ kiểm kê, ảnh hưởng đến việc bảo vệ các di sản cận kề nguy cơ biến mất. Đa số danh mục kiểm kê ở Châu Âu được thực hiện theo yêu cầu của Công ước, nghĩa là bắt đầu từ biện pháp bảo vệ thực sự, tập trung vào các di sản và những người thực hành di sản hiện tại cần được bảo vệ. Nhận thức được tầm quan trọng của vai trò thiết chế quản lý, các Chính phủ đã chỉ định những cơ quan, hoặc thiết lập thêm các cơ quan để thực hiện công việc kiểm kê này. Xu hướng chung là dựa trên những cơ quan đã có chức năng. Ví dụ, công tác kiểm kê di sản văn hóa phi vật thể Bulgaria do Viện Văn hóa dân gian thuộc Viện Hàn lâm khoa học Bulgaria thực hiện. Tại Pháp, khi tiến hành bảo tồn các di tích, người ta đã kiểm kê những di sản phi vật thể liên quan và sau khi phê chuẩn Công ước, việc kiểm kê được chính thức giao cho Viện Dân tộc học thuộc Bộ Văn hóa và Truyền thông. Nhiều quốc gia ở Châu Âu đã có bề dày kinh nghiệm trong việc nghiên cứu tổng thể di sản vật thể và di sản văn hóa phi vật thể. Cơ sở dữ liệu di sản văn hóa phi vật thể này đóng vai trò quan trọng, đặt nền tảng cho những ý tưởng phục hồi di sản.

Mặc dầu, UNESCO nhận định, Việt Nam là một trong những quốc gia có nhiều hoạt động tích cực bảo vệ di sản văn hóa phi vật thể, nhưng khi xem xét các danh mục kiểm kê, thì ở khía cạnh này hay khía cạnh khác, đều chưa đạt yêu cầu danh mục kiểm kê của quốc gia. Trong hơn 10 năm qua, nhiều tổ chức, cơ quan (thuộc nhà nước và phi chính phủ) đã tiến hành công tác điều tra, lập các danh mục kiểm kê, tư liệu hóa các truyền thống văn hóa và tạo ra các cơ sở dữ liệu ở những mức độ khác nhau. Một số danh mục đã được xây dựng theo loại hình (âm nhạc, nghệ thuật trình diễn, nghề thủ công truyền thống, lễ hội, sử thi...), một số theo vùng

địa lý, một số theo tộc người, một số theo địa phương, đơn vị hành chính là cấp tỉnh hoặc cấp huyện. Một số dự án có mục tiêu tốt nhưng thiếu sự tham gia của cộng đồng. Một số dự án mạnh về tính tổng thể song lại thiếu sự cập nhật thông tin. Một số dự án khác mạnh cả về mục tiêu và sự tham gia của cộng đồng song lại thiếu tính tổng thể và sự nhất quán. Các dự án điều tra, thống kê hầu hết làm riêng rẽ, ít có sự kế thừa, liên hệ và phối hợp cho cùng một mục tiêu. Vì vậy, để tiến tới kiểm kê di sản văn hóa phi vật thể theo tinh thần và yêu cầu của Công ước UNESCO 2003 và Luật di sản văn hóa cần thống nhất một số quan niệm cơ bản.

Kiểm kê là gì? Mục tiêu tổng quát của kiểm kê là để bảo vệ di sản. Hoạt động cụ thể của công tác kiểm kê là nhận diện; xác định giá trị, sức sống của di sản; và đề xuất khả năng bảo vệ, duy trì và phổ biến. Kiểm kê không phải là đếm và lập danh sách mà là nhận diện, xác định các yếu tố, các vấn đề liên quan để bảo vệ di sản. Đó là các yếu tố phản ánh hình thức, đặc điểm và giá trị di sản; các vấn đề về khả năng tồn tại, sức sống hoặc nguy cơ mai một của di sản. Kiểm kê là công cụ để bảo vệ di sản. Danh mục kiểm kê bao gồm những thông số về giá trị, khả năng tồn tại hoặc nguy cơ mai một có thể giúp chúng ta định hướng hoặc xác định ưu tiên bảo vệ trong tương lai. Lập danh mục kiểm kê là để bảo vệ và để xây dựng kế hoạch bảo vệ.

Phạm vi của kiểm kê tới đâu? Theo khu vực địa lý, theo tộc người, loại hình hay những di sản quan trọng? Đây cũng là một vấn đề cần được thống nhất quan điểm. Có thể tiến hành kiểm kê theo hai cấp quốc gia và địa phương hoặc theo dân tộc, nhóm người. Tuy nhiên, cần xác định trọng điểm kiểm kê, Công ước UNESCO khuyến nghị, trước hết là tập trung kiểm kê những di sản hiện có. Bởi vì yếu tố sống quyết định việc bảo vệ di sản một cách bền vững. Có thể phục hồi (làm sống lại) một số di sản nào đó, song chúng ta không có khả năng làm tất cả. Hơn nữa, trong khi ngược trở lại quá khứ tìm kiếm và khôi phục thì những cái hiện diện cũng có thể bị mất đi và lại trở thành quá khứ. Công việc kiểm kê không bao giờ kết

thúc vì khi tồn tại di sản văn hóa phi vật thể luôn thay đổi. Vì vậy, phải kiểm kê liên tục và cập nhật thông tin để thấy được sự biến chuyển và thay đổi của di sản văn hóa phi vật thể.

Ai sẽ triển khai hoạt động này? Các nhà nghiên cứu hay các nhà quản lý? Vai trò của người thực hành di sản? Trên thực tế, các kết quả kiểm kê đều có sự tham gia của cộng đồng nhưng mức độ, vị trí khác nhau. Biện pháp tốt nhất là phát huy tối đa sự tham gia của chủ thể văn hóa, bởi vì chính họ là người chỉ ra cho chúng ta cái gì là của họ; cái gì cần phải làm với di sản của họ và họ sẽ là người ra quyết định bảo vệ. Tuy nhiên, để đảm bảo tính khoa học, tính thống nhất và tính bền vững của kết quả kiểm kê cần phải có vai trò "đỡ đầu" của các nhà khoa học, vai trò quản lý nhà nước của những người hoạch định chính sách.

Làm thế nào để xây dựng danh mục kiểm kê quốc gia? Vấn đề này đang là câu hỏi đặt ra cho nhiều quốc gia đã tiến hành kiểm kê, trong đó có Việt Nam. Các danh mục kiểm kê của quốc gia là cơ sở để hoạch định chiến lược bảo vệ di sản. Việc trở lại kiểm kê từ đầu là bất khả thi bởi các điều kiện hạn chế về thời gian, nguồn lực con người và tài chính. Nhưng việc gắn kết các kết quả hiện tại và bổ sung thành danh mục của quốc gia là một vấn đề khá khó khăn, phức tạp. Để bước đầu tìm lời giải cho câu hỏi trên, tháng 1/2008 vừa qua, Cục Di sản văn hóa, Văn phòng UNESCO Hà Nội và chuyên gia UNESCO đã phối hợp tổ chức hội thảo để đánh giá thực trạng công tác kiểm kê di sản văn hóa phi vật thể ở Việt Nam và đã ra khuyến nghị cụ thể về công việc này. Trong đó có một số kết luận quan trọng:

- Hoạt động kiểm kê nhằm mục tiêu bảo vệ di sản văn hóa phi vật thể để phục vụ đời sống của cộng đồng; đồng thời, tạo cơ sở cho các cơ quan và tổ chức liên quan thực hiện việc quản lý và hoạch định chính sách phù hợp.

- Trong quá trình kiểm kê, đặc biệt ở quy mô tổng thể, ưu tiên các di sản văn hóa phi vật thể cần được bảo vệ khẩn cấp và có tính chất đại diện.

- Công tác kiểm kê di sản văn hóa phi vật thể cần được thực hiện với sự tham gia tối đa

của cộng đồng bằng nhiều hình thức khác nhau, phù hợp với nguyện vọng và khả năng của họ.

- Cần thành lập một ủy ban hoặc hội đồng quốc gia liên ngành với thành phần tham gia là các cơ quan, tổ chức có trách nhiệm về kiểm kê di sản văn hóa phi vật thể.

- Ban hành thông tư liên tịch hướng dẫn về kiểm kê di sản văn hóa phi vật thể giữa Bộ Văn hóa, Thể thao và Du lịch với các Bộ, ngành liên quan để phối hợp thực hiện.

- Thường xuyên tổ chức các hình thức đào tạo và tập huấn nâng cao nhận thức và năng lực kiểm kê di sản văn hóa phi vật thể cho cán bộ quản lý các cấp, đặc biệt là cán bộ cơ sở, cá nhân trực tiếp kiểm kê và cộng đồng.

- Các danh mục thống kê cần được cập nhật thường xuyên để bổ sung thông tin về sự thay

Lê Thị Minh Lý: Tiếp cận vấn đề kiểm kê di sản văn hóa...

đổi của các biểu hiện văn hóa, chủ thể văn hóa, các nguy cơ và hiện trạng bảo vệ đối với những biểu hiện này. Các Sở Văn hóa, các cơ quan và tổ chức liên quan có trách nhiệm định kỳ cập nhật thông tin vào danh mục thống kê theo hướng dẫn của Cục Di sản văn hóa (Bộ Văn hóa, Thể thao và Du lịch)¹.

Tóm lại, bảo vệ di sản văn hóa phi vật thể và công tác kiểm kê là một vấn đề còn mới và có nhiều cách tiếp cận. Từ góc độ quản lý nhà nước, chúng tôi trình bày một số quan điểm nhận thức chung và sẽ tiếp tục trao đổi vấn đề tác nghiệp, thực hành kiểm kê ở bài sau./

L.T.M.L

Chú thích:

1- Khuyến nghị tại Hội thảo Kiểm kê di sản văn hóa phi vật thể do Cục Di sản văn hóa phối hợp với UNESCO tổ chức tháng 1/2008.

TIN: KHAI MẠC LỄ HỘI VIỆT NAM 2008 TẠI SINGGAPÔRE

R ngày 20 tháng 5 năm 2008, Lễ hội Việt Nam 2008 tại Singgapore đã được chính thức khai mạc tại Bảo tàng Văn minh Châu Á (Singgapore). Tham dự khai mạc Lễ hội, về phía Việt Nam, có Phó Thủ tướng kiêm Bộ trưởng Bộ Ngoại giao Phạm Gia Khiêm, cùng nhiều cán bộ trong ngành ngoại giao và ngành Di sản văn hóa Việt Nam; về phía Singgapore, có Bộ trưởng Bộ Ngoại giao, cùng đại diện của Hội đồng di sản quốc gia Singgapore và các bảo tàng của Singgapore trực tiếp tham gia tổ chức Lễ hội này.

Phó Thủ tướng kiêm Bộ trưởng Bộ Ngoại giao Phạm Gia Khiêm đã phát biểu khai mạc Lễ hội. Trước đó ít phút, Phó Thủ tướng cũng đã đại diện cho phía Việt Nam tham dự Lễ khánh thành Bia lưu niệm Chủ tịch Hồ Chí Minh, do phía Bạn dựng đặt tại phía trước Bảo tàng Văn minh Châu Á.

Lễ hội Việt Nam 2008 tại Singgapore là kết quả của sự phối hợp tổ chức giữa Bộ Văn hóa, Thể thao và Du lịch Việt Nam với Hội đồng di sản quốc gia Singgapore, nhằm giới thiệu hình ảnh đất nước, con người và nền văn hóa Việt Nam, được thể hiện qua các lĩnh vực: hiện vật bảo tàng, nghệ thuật thị giác, phim, tem và những tư liệu số hóa, với công chúng

Singapore và bạn bè quốc tế. Lễ hội sẽ được diễn ra từ nay đến tháng 10 - 2008. Trong dịp khai mạc Lễ hội này, phía Bạn tập trung vào việc trưng bày, giới thiệu các di sản văn hóa và tác phẩm mỹ thuật đương đại của Việt Nam (tại các bảo tàng lớn của Bạn: Bảo tàng Văn minh Châu Á, Bảo tàng Lịch sử quốc gia, Bảo tàng Mỹ thuật, Bảo tàng Tem). Với phương pháp trưng bày hiện đại, được hỗ trợ bằng nhiều trang thiết bị, công nghệ tiên tiến, các bảo tàng của bạn đã giới thiệu hết sức nổi bật, hấp dẫn hình ảnh đất nước, con người, nền văn hóa Việt Nam trong quá khứ và hiện tại, qua đó, thu hút được sự quan tâm của đông đảo công chúng.

Đoàn đại biểu của ngành di sản văn hóa Việt Nam, với sự tham gia của một số cán bộ Cục Di sản văn hóa và đại diện các bảo tàng có hiện vật cho bạn mượn, gồm: Bảo tàng Mỹ thuật Việt Nam, Bảo tàng Phụ nữ Việt Nam, Bảo tàng Lịch sử Việt Nam - TP. Hồ Chí Minh, Bảo tàng Mỹ thuật TP. Hồ Chí Minh (Bảo tàng Lịch sử Việt Nam là bảo tàng có nhiều hiện vật cho Bạn mượn, nhưng vì vướng bận, đã không tham gia đoàn), do đồng chí Đặng Văn Bài, Cục trưởng Cục Di sản văn hóa làm trưởng đoàn, đã tham dự Khai mạc Lễ hội và tham quan, trao đổi nghiệp vụ với bạn về toàn bộ trưng bày của Bạn tại các bảo tàng./

DV